

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ ТА ЇЇ РОЛЬ У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Нещодавно православна спільнота урочисто відзначила 1025-у річницю прийняття християнської віри в нашій країні, що мало неабиякий вплив на світогляд наших пращурів і на ствердження людських моральних цінностей. Києво-Печерська лавра відіграла основну роль не тільки у формуванні світоглядних позицій у християнстві, а й у розповсюдженні християнської моралі. В уяві багатьох поколінь Києво-Печерська лавра постає передусім, як знаний на весь світ релігійний центр ще з часів Київської Русі. У ті часи до Лаври, як до Мекки тягнувся люд з усієї Європи, аби помолитися і напитися свяченої цілющої води, помилуватися красою архітектурних споруд і вишуканим мистецтвом талановитих художників, що протягом століть оздоблювали храмові будівлі Лаври.

Архітектура, олтарі, ікони, фрески сприймалися як диво, як Боже творіння. Часом вони й не підозрювали, що це «диво» створили вихідці із селян, міщан, які спочатку самовіддано і наполегливо вчилися, а потім і самі ставали прославленими на весь світ митцями.

Протягом попередніх століть Лавра постійно дбала про розвиток мистецтва, тут широкого розмаху набула культурно-просвітницька діяльність. Саме в Лаврі вперше в історії України, поруч з релігійною літературою, видавалися твори з філософії, науки, історії, букварі.

В Лаврі працювали художники, історики, літератори, вчені-філософи. Культурно-просвітницька діяльність Лаври особливо активізувалась, коли там було засновано друкарню і в часи широкого розмаху національно-визвольної боротьби українського народу.

У XVI–XVII ст. друкарня Лаври видавала книги, що розповсюджувались в Болгарії, Білорусії, Молдавії, Польщі, Росії. Малярські й загальноосвітні школи Лаври впродовж свого існування підготували велику кількість релігійних діячів, художників, вчителів, літераторів не тільки для України і Росії, а і для багатьох країн Східної Європи. Києво-Печерська лавра була своєрідним культурно-просвітницьким центром, де зароджувались і формувались основи національної культури. Але про те, що Лавра завжди протягом

багатьох століть була європейським центром культури і мистецтва, на жаль, і сьогодні багато з нас має поверхове і приблизне уявлення.

А це і не дивно. Ми до сьогодні так і не спромоглися підготувати фундаментальне наукове дослідження про цілісну історію культурно-просвітницької діяльності Лаври, про її величезну роль в становленні і розвитку нашої національної культури. Ті окремі фрагменти, відомості, що розпорошені по різних виданнях, не дають повного уявлення про діяльність цього всесвітньовідомого осередку з часів його заснування.

Ось чому навіть високі керівники, які причетні до нашої національної культури, часом не мають уяви про історичне значення цього центру, його традицій, його впливу на формування духовності нації. Ось чому Лавра і сьогодні позбавлена тієї уваги, на яку вона заслуговує в наш тяжкий час духовного занепаду. Чи не тому зараз керівники різного рангу вже не один десяток років намагалися викинути відомих українських митців з 30-го корпусу, наче якийсь непотріб.

Ми не змогли зберегти чимало з того, що успадкували від попередніх поколінь, втратили і продовжуємо втрачати той ґрунт, на якому тільки й може піднятися духовна культура. А такий історичний осередок, як Києво-Печерська лавра є однією з тих національних святинь, яка могла би допомогти подолати духовну кризу нашого суспільства.

Не зумівши створити нічого кращого аніж те, що нам дісталось, ми протягом століття руйнували храми, перетворювали їх на стайні, складські приміщення, свинарники, виробничі цехи, що паляючи ці дивотворіння, які такою нелегкою і виснажливою працею нашого талановитого народу створювались упродовж багатьох століть. Нам здається, що замість такої необдуманної акції, як багатолітнє переслідування митців, що працюють в 30-му корпусі, варто було б спорудити на цій території пам'ятник, або хоча б пам'ятний знак на честь тих художників, архітекторів, релігійних діячів, просвітителів (відомих і невідомих), які своїм талантом і розумом створили цей благодатний заповідник, бо це наша гордість і наша національна святиня.

Ще в XI ст. саме в Лаврі було засновано іконописну майстерню. У цій майстерні працювали київські і грецькі майстри на чолі з видатним художником і культурним діячем Алімпієм. Художники цієї майстерні працювали над оздобленням Успенського собору. В XI ст. у Лаврі було засновано і майстерню з виготовлення смальти. Впродовж наступних століть у Лаврі сформувався культурно-просвітницький центр, де навчалися учні з багатьох країн Східної Європи. Крім художніх осередків, архімандритом Лаври Петром Могилою було засновано загальноосвітню школа. Судячи з переліку предметів, що викладали учням цієї школи, можна без перебільшення стверджу-

вати, що практично ця школа прирівнювалась до вищого навчального закладу. Адаже тут вивчали теологію, діалектику, риторику, арифметику, геометрію, астрономію, музику тощо. Містилася школа в Троїцькому монастирі.

Архівні матеріали свідчать, що в Лавру протягом XIV–XVIII ст. потягнулися визначні просвітителі і художники, молодь не тільки з міст і сіл України, але й з Росії, Греції, Югославії, Чехії, Словаччини, Угорщини і навіть з Італії. Так, з 1755 року в Лаврі працював і керував іконописними майстернями відомий італійський художник В. Фредеріче.

У 1615–1616 рр. в Лаврі Єлисей Плетенецький створив друкарню, запросивши до Києва таких граверів, як Памву Беринда і Тарасія Земку. Ці майстри були одночасно художниками, письменниками і видавцями. Вже в 1617 році в Лаврській друкарні було видано «Часослов», а в 1618–1619 рр. «Анфологон».

У подальшій своїй діяльності друкарня, окрім багато ілюстрованих книг релігійного змісту (євангелій, службників, анфологонів, требників, акафістів і бесід), видавала книги з історії, філософії та літературні твори. За свідченням Павла Алеппського в друкарні Києво-Печерської лаври виготовляли популярні гравюри великого формату, що мало неабияке значення для естетичного виховання населення. Павло Алеппський писав, що окрім книгодрукування тут видавали також «рисунок на великих аркушах — види Києва, образи святих» і таке інше.

Лаврською друкарнею у 1623 році були видані «Бесіди Іоанна Златоуста». У період з 1624 по 1639 рр. друкарнею було видано ряд високохудожніх ілюстрованих видань, як-от «Тріодь цвітна», «Авва Дорофей», «Акафіст», «Учительное Євангеліє», «Оповідання про чудеса в Києво-Печерському монастирі», «Требник», «Апокаліпсис», «Патерик Печерський» та багато інших.

Про високу художню і поліграфічну якість видавничої продукції Києво-Печерської лаври вже тоді було відомо в багатьох країнах Європи. У світських виданнях художники-гравери відбивали наростання визвольних ідей, боротьбу народом за національну незалежність. Слід зауважити, що окремі ксилографічні дошки, з яких тоді друкувалися книги, дійшли до наших часів. А це змушує нас замислитись над тим, а чому б не видати найбільш цікаві сюжети художників тих часів, створити унікальне подарункове видання!

У Лаврській друкарні постійно видавались і такі книги, як «Алфавіт духовний» (1710), поетичні твори І. Максимовича, «Ифика ієрополитика или философия праводительная символами и приудоблениями изъяснена к наставленію і пользы юним» та ін.

У цих літературних творах і оповідах того часу ми знаходимо багато таких, де йдеться про зростання престижу художника, про те, з якою увагою і шаную

ставилися тоді до праці художника. «...Відчувається пошана до його творчості, піднесеної над повсякденням особистості», — писав відомий дослідник П. Жолтовський у книзі «Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст.» (1983). Художника вважали борцем за світле і добре, проти злого і темного. Саме так вшановувався художник тодгочасним суспільством. Ця думка красномовно висловлена в передмові до «Апостола», виданого друкарнею Києво-Печерської лаври у 1695 році [1, с. 173].

З окремих наукових досліджень й архівних документів відомо, що «замовники» не тільки сплачували значні кошти художникам (малярам і граверам) за їх твори, а й утримували їх на повному пансіоні (житло, їжа, матеріали). За видатний внесок художників і просвітителів, що працювали в Лаврі, навіть ховали їх як святих. Так, прославленого художника Алімпія Голика було поховано в Успенському соборі Лаври, а на честь художників ще з XVII ст. одна зі споруд була названа «Малярською баштою».

Про високий професійний рівень художників та їх учнів Києво-Печерської лаври дійшло до нас багато схвальних відгуків тих часів як в Україні, так і за кордоном. І це не випадково. Адже програма в Лаврі мала свою методичну систему і не відрізнялася від методики Київської академії. Малюнки учнів Лаврської школи XVII–XVIII ст. за своїми художніми якостями де в чому і перевершували їхніх колег, що навчалися в Київській академії. У тому ж дослідженні П. Жолтовський записав: «Як свідчать малюнки вихованця Київської академії, відомого мандрівника Василя Григоровича-Барського, процес малювання в цьому закладі був близьким до навчання в малярні Києво-Печерської лаври» [1, с. 175].

Упродовж багатьох років, і в минулому столітті, існувало художнє училище. Звідти вийшло багато талановитих митців, що й нині становлять гордість нашої художньої культури. Але наприкінці 1950-х воно було відселене з Лаври. А між іншим, різні потужні виробничі майстерні функціонували і до наших часів. Ще зовсім недавно на території Лаври у 21-му корпусі існувала така організація як «Театромонтаж» з найпотужнішими станками, пресовими і зварювальними механізмами, що постійно деформували не тільки приміщення цього корпусу, а й інші Лаврські будівлі, у тому числі приміщення Історичної бібліотеки, музею театрального музичного та кіномистецтва України та інші будівлі.

Цей приклад наочно засвідчує, що наше суспільство поки ще не навчилось поважати інтелектуальну працю, що ми й зараз продовжуємо руйнівні процеси, які почалися на початку ХХ ст.

Торкаючись історії культурно-просвітницької діяльності Лаври, відомо, що впродовж віків Лавра будувалась за активної участі саме художників, архітекторів, будівельників. У найбільш активні періоди творчої і просвіт-

ницької діяльності на території Лаври мешкали цілі «колонії» художників. До наших часів збереглися будівлі, де вони жили і працювали. Тобто, Лавра була своєрідним осередком, де створювалися художні цінності, що й нині є шедеврами світової культури.

Досить згадати, що саме в Лаврі виховувались такі видатні діячі культури і мистецтва, як Йоаникій Галятовський, Григорій Левицький, Алімпій Голик, Феоктист Павловський, брати Тарасевичі — Ілля, Федір, Іларіон, Мігура, Іван Щирський, Опанас Рокачевський, Охрім Судомора.

Вже не один десяток років періодично можновладцями ставилося питання про відселення художників з 30-го корпусу. Вже не один том написано паперів з приводу недоцільності такої акції. Причому, після довгих письмових пояснень вони погоджуються з думкою про те, що не можна постійно заганяти творчу інтелігенцію в глухий кут, не можна руйнувати традиції. Хіба це не парадокс нашого часу, коли нащадків тих видатних поколінь митців, хто створив заповідник, викидають як якийсь сміття. Але на зміну приходять нові керівники і все починається спочатку.

Як і Києво-Печерська лавра, 30-й корпус має славетну історію і цей будинок варто віднести до визначних пам'яток культури.

Цей корпус на території Лаври побудовано наприкінці XIX ст. Він проектувався і споруджувався спеціально для художньої школи та іконописних майстерень, які існували в цьому приміщенні до середини 1930-х. У цьому будинку поруч з іконописними майстернями розміщувались і творчі майстерні таких видатних діячів культури, як Іван Іжакевич. Саме в цьому корпусі виношувалися задуми і готувалися ескізи, що були згодом втілені у фресках Троїцької надбрамної церкви. У 1920–1930-х в майстернях цього будинку працювали видатні митці, як-от Олексій Щусев (академік), Микола Глущенко (народний художник України, лауреат Державної премії України ім. Т.Г. Шевченка), Федір Коновалюк. У цьому будинку створювали свої унікальні високохудожні твори народні майстрині Параска Власенко, Тетяна Пата та ін.

У 1950–1970 рр. у майстернях 30-го корпусу працювали такі видатні художники, як Михайло Дерегус (академік, народний художник України, лауреат Державної премії України ім. Т.Г. Шевченка), Іван Гончар (народний художник України, лауреат Державної премії України ім. Т.Г. Шевченка), Василь Бородай (академік, народний художник України, лауреат Ленінської премії), Степан Кириченко (народний художник України), Кирило Гвоздик (учень Михайла Бойчука, був репресований), Онуфрій Бізюков (представник школи Михайла Бойчука, був репресований), Петро Мовчун (лауреат Державної премії СРСР), Георгій Киянченко, Гутман, Андрій Шапран, Михайло Декерменджі, Віра Барінова-Кулеба, Ю. Фрідман, Морозов,

Борис Рапопорт, Ганна Файнерман, Лев Ходченко, Григорій Боня (заслужений художник України), Давидов (народний художник України), Василь Вовченко, Сергій Подервянський (народний художник України, професор) та ін.

Вшановуючи пам'ять видатних митців, що там працювали, враховуючи історичне і культурне значення цього осередку, було б справедливо встановити на цьому будинку меморіальну дошку з переліком найвідоміших діячів української художньої культури. Це була б людська і гуманна акція нинішнього покоління як державних керівників, так і творчої інтелігенції і хороший приклад доброї справи для нащадків. Адже люди не вічні. Вічні тільки їх добрі діяння.

Історична доля української нації, позбавленої можливості повною мірою реалізувати свій економічний та духовний потенціал, складалася так, що вона впродовж тривалого часу була приречена, мовлячи словами Олександра Довженка, бути «вічним парубком». Залежність від юрисдикції іноземних держав, що унеможливлювала розбудову власних державних інституцій та провадити самостійну політику, спричиняла нерівномірний розвиток у сфері культури. Асиміляційна політика Речі Посполитої, самодержавної Росії та Австро-Угорщини знекровлювала національну еліту або змушувала її слугувати інтересам панівної нації. Внаслідок цього з України інтенсивно висмоктувалися природні та духовні багатства.

Особливо скрутним було становище на тих українських землях, що перебували під протекторатом Росії. Після доби козацького бароко, що ознаменувалася високим піднесенням в усіх сферах духовного життя, Україна, повністю позбавлена решток адміністративно-державної автономії, вступила в ХІХ ст. із занедбаними духовними традиціями, повністю втративши національне обличчя в царині освіти й науки. Не змінювало становище і створення нової мережі світських навчальних закладів (університетів, ліцеїв, гімназій, тощо), бо вони хоч і давали знання на рівні розвитку тогочасної науки, проте лишалися одним із околотів колонізаторської, а відтак і русифікаторської політики царського уряду.

Варто нагадати і про наших інших наступних пращурів, і про їхнє ставлення до розвитку нашої національної культури.

Денаціоналізація української культури чи не найразючіші наслідки залишала в царині українського образотворчого мистецтва, інтенсивні процеси секуляризації якого на зламі ХVІІІ–ХІХ ст. не знайшли відповідного професіонального забезпечення.

Справа в тому, що майже до кінця ХVІІІ ст. в Україні зберігалися, відповідно трансформуючись, середньовічні форми організації мистецької діяльності і методи професіонального навчання. Оскільки головним творцем

і споживачем мистецтва була церква, то й творчість художників зосереджувалася в монастирських й іконописних майстернях та друкарнях. Існували також малярські цехи, де працювали художники, характер діяльності яких істотно не відрізнявся від діяльності монастирських іконописців. І тут і там були сталі методи роботи, які з покоління в покоління передавалися від майстра його учням, їх сталість обумовлювалася консервативністю іконописних канонів.

Проте інтенсивний розвиток книжкової гравюри в XVII–XVIII ст., що відбувався у тісному контакті з західноєвропейською художньою культурою, істотно позначився на методах професійного навчання, що ґрунтувалися на засвоєнні відповідних навичок об'ємно-просторового моделювання форми через копіювання гравірованих зразків. Таким чином система вишколу художників набула форми близької до академічної, про що свідчать книги гравірованих зразків Києво-Лаврської іконописної майстерні («кужбушки»), в яких збереглися аркуші також з учнівськими вправами. Це підтверджується і стильовими особливостями українського живопису XVII–XVIII ст. А навчання основам малювання в Києво-Могилянській академії переконує в тому, що питанням художньої культури приділялася чимала суспільна увага [2, с. 44].

Логіка підказує ймовірність того, що за сприятливих суспільно-політичних умов процеси, що відбувалися в галузі художньої освіти, неодмінно мали б завершитися створенням світського навчального закладу на кшталт західноєвропейських академій, діяльність яких прискорила б секуляризацію українського мистецтва, необхідність якої з середини XVIII ст. дедалі більше поставала на часі. Зрештою ці процеси прискорилися відтоді, коли 1757 р. було засновано Петербурзьку Академію мистецтв (з 1764 р. Імператорська Академія мистецтв). Проте діяльність цього єдиного в Росії навчального закладу, котрий давав вищу мистецьку освіту, водночас сприяла втіленню централістських тенденцій царизму в царині духовної культури, підпорядкуванню її русифікаторській політиці. Відтоді як Імператорською Академією мистецтв було перебрано право патронажу над мистецьким життям усєї імперії не могло бути й мови про вищу національну художню школу в Україні.

Тому до російської столиці з України подалися найобдарованіші мистецькі сили. Здобувши вищу освіту, вони назавжди осідали там і своєю працею збагачували не рідну культуру. Серед них були такі митці світового рівня, як Дмитро Левицький, Антон Лосенко, Володимир Боровиковський, Іван Мартос, Микола Ёе, Ілля Рєпін, Микола Самокиш, не кажучи вже про цілу низку художників менш знаних. Та й доля великого Шевченка склалася так, що його талант розвивався, переважно, за межами Батьківщини.

На посадах учителів малювання у навчальних закладах України (університетах, ліцеях, гімназіях) бачимо чимало художників інонаціонального походження (росіян, поляків, німців тощо). Серед них переважають вихованці Петербурзької академії.

Звісно, невірно було б применшувати позитивне значення Академії в справі поширення нових методів навчання та у розвитку художньо-естетичних смаків. Вона сприяла як загальнокультурному вихованню, так і забезпеченню необхідного для вступу на навчання до самої ж Академії рівня професійної підготовки. Та й професійний рівень творчості вихованців Академії незрівнянно, як на свої часи, перевищував рівень як численних художників-самоуків, серед яких було чимало кріпаків, що працювали в поміщицьких маєтках, так і майстрів з іконописних майстерень та малярських цехів. Проте споконвічна схильність російських правителів до змішування інонаціональних елементів, яка виявилася і в перерозподілі мистецьких сил, гальмувала розвиток національної школи українського мистецтва [3].

З другої половини XIX ст. почала формуватися система приватних навчальних закладів, що забезпечувала початкову і середню художню освіту. Серед них найпомітнішу роль відіграли школа Марії Раєвської в Харкові та рисувальна школа Миколи Мурашка в Києві. За передреволюційної доби під опікою Імператорської Академії мистецтв створюються художні училища.

Діяльність усіх цих закладів сприяла підвищенню рівня професійної підготовки та поживленню художнього життя. Але ця діяльність не була забезпечена відповідною державною програмою розвитку національної культури. Отож, за умов революційної ситуації 1917 року з усією очевидністю постало питання про необхідність утворення державної інституції, здатної забезпечити потреби у розвитку та зміцненні національної школи в галузі образотворчого мистецтва. У зв'язку з цим було реалізовано ідею заснування власної національної мистецької академії. Ідея, яка збуджувала увагу ще молодого Тараса Шевченка і його учителя Карла Брюллова.

Одним з перших заходів Української Центральної Ради до вільного розвитку української національної культури було створення в республіці державної системи вищої та середньої художньої освіти. Найстарішим закладом цієї системи є Київський державний художній інститут. В умовах воєнного часу, гострої політичної боротьби і економічної розрухи оперативно вирішувалися питання про розвиток національної культури. Перші кроки діяльності як Центральної Ради, так і Радянського уряду позначені історичними рішеннями про заснування цілого ряду нових інституцій, покликаних започаткувати розвиток національної науки і культури. В 1918 році роз-

робляється проект організації Всеукраїнської Академії наук, створюється Український архітектурний інститут та інші заклади культури і мистецтва.

Знаменною подією в історії розбудови нової художньої культури в Україні було заснування у 1917 році Української державної Академії мистецтва, а також створення Національної академії наук України, Київського архітектурного інституту та інших наукових та культурних центрів.

Усі обізнані, в якому жалюгідному становищі наразі перебувають діячі культури і мистецтва а, особливо, члени Спілки художників України. Держава вже давно припинила виділяти кошти для придбання творів образотворчого мистецтва і в даний час державні музеї не поповнюються творами сучасних художників. Ускладнює ситуацію відсутність законів про меценатську діяльність, а також і те, що художній ринок в Україні ще не сформувався і є хаотичним та нестабільним.

Як же вижити художникам, коли попередній уряд Віктора Януковича прирівняв їхню творчу діяльність до виробничої бізнесової категорії, а вартість утримання творчих майстерень зросла в декілька разів, зросли в рази і комунальні послуги, а між тим художникам необхідно купляти фарби, полотно та інші матеріали, які те ж значно подорожчали. Як вижити в таких умовах митцям? Пенсії у більшості митців мізерні, а молодь зовсім знаходяться в безвихідній ситуації, бо держава перестала опікуватися їх життям і творчістю...

З'явилася якась надія на позитивні зміни, коли за підписом, колишнього Прем'єр-міністра України Анатолія Кінаха у 2002 році за № 1398 вийшла постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Державної програми підтримки Національних творчих спілок на 2003–2005 роки», в якій передбачалися заходи щодо покращення умов діяльності для працівників культури і мистецтва.

Але протягом років, що пройшли з того часу більшість положень цієї постанови не було виконано. Мусимо констатувати, що за період Незалежності діячі культури і мистецтва були ошукані і не отримали ніякої допомоги ані з боку урядів, ані з боку президентів України.

Керівництво спілки, а також окремі митці неодноразово звертали ся до уряду з проханням відновити дію цього документа у 2015–2017 рр. хоча би тих її розділів, які не потребують значних витрат із бюджетних коштів, але марно. Отримали звичайну відписку про неможливість виконання цієї постанови. Більше того Спілку художників України було позбавлено державного фінансування.

Можна стверджувати, що ми є свідками рейдерської атаки колишніх урядовців на творчу інтелігенцію України. Вистояти в цій боротьбі Спілці художників України та митцям інших творчих спілок буде нелегко.

Література

1. *Жолтовський П.* Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1983. 179 с.
2. *Криволапов М.* Українське мистецтво XX століття в художній критиці: теорія, історія, практика / 2-ге видання, перероблене і доповнене. Київ: ВК КИТ, 2010. 476 с.
3. *Запаско Я., Мацюк О., Стасенко В.* Початки українського друкарства. Львів: Центр Європи, 2000. 222 с.
4. *Іваненко О.Д.* Друкар книжок небачених. Київ: Дитвидав, 1964. 67 с.
5. *Макаренко М.* Орнаментация української книжки XVII–XVIII ст. // Труды наукового інституту книгознавства. Київ, 1926. Т. I. С. 1–70.
6. *Журавский А.* 450 лет белорусского книгопечатания // Книга. Исследования и материалы. Москва: Книга, 1967. Вып. XIV. С. 104–120.
7. *Мильников А.С.* Где и когда началось славянское книгопечатание? // Книга. Исследования и материалы. Москва: Книга, 1967. Вып. XIV. С. 121–133.